

Lietuvos energetinė (ne)priklausomybė ir šalies saugumas

Šiame straipsnyje nagrinėjama Lietuvos energetinės (ne)priklausomybės būklė ir galimos jos pasekmės šalies nacionaliniam saugumui. Iš sovietinio valdymo laikotarpio Lietuva paveldėjo tokią energetikos infrastruktūrą, kuri ir šiuo metu kai kuriuose energetikos sektoriuose lemia visišką priklausomybę nuo energetinių žaliavų importo iš Rusijos. Straipsnyje įrodinėjama, kad Rusija neapsiriboja tokia (struktūrine) įtaka ir stengiasi užsitikrinti dar stipresnes pozicijas Lietuvos energetikos sektoriuje, veikdama išvien su stambiausiomis savo šalies energetikos sektoriaus įmonėmis, per įmones tarpininkes ir/ar kt. būdais. Ekonominių svertų panaudojimas politiniais tikslais yra ypač stipri nuostata dabartinėje Rusijos užsienio politikoje, taip pat ir tarpvalstybinių santykių praktikos dalis. Atsižvelgiant į tai, Rusijos įtakos plėtimas Lietuvos energetikos sektoriuje skatina neigiamai vertinti šalies energetinės nepriklausomybės bei saugumo perspektyvas.

Įvadas

Siaurąja prasme šalies energetinė nepriklausomybė yra suprantama kaip nepriklausomybė nuo energetinių išteklių importo (t. y. savų išteklių turėjimas) ar bent jau galimybė rinktis iš keleto šių išteklių tiekėjų. Lietuva, kaip ir daugelis kitų pokomunistinių šalių, iš sovietinio valdymo laikotarpio paveldėjo tokią energetikos infrastruktūrą, kuri šiuo metu lemia visišką fizinę priklausomybę nuo energetinių žaliavų (gamtinių dujų, naftos, branduolinio kuro ir kt.) importo iš Rusijos. Gamtinės dujos į Lietuvą iš Rusijos patenka vieninteliu dujotiekiu Minskas – Vilnius. Mažeikių naftos perdirbimo gamykla, nors teoriškai ir galėtų per Būtingės terminalą importuoti naftos žaliavą iš kitų, t. y. nebūtinai Rusijai priklausančių naftos verslovių, faktiškai dėl ekonominių priežasčių taip pat yra „pririšta“ prie vienintelio naftotiekio Novopolockas – Biržai – Mažeikiai ir rusiškos naftos tiekimo. Ignalinos atominė elektrinė (IAE), iki numatytos jos uždarymo datos vis dar gaminanti didžiausią šalyje suvartojamos elektros energijos dalį, branduolinį kurą dėl sovietinės gamybos RBMK reaktorių specifikos taip pat gali importuoti tik iš Rusijos¹. Net ir vėliau, kada IAE bus uždaryta, Lietuvos energetikos sistemos fizinė priklausomybė nuo žaliavų importo iš Rusijos išliks, nes, atsižvelgiant į griežtus ES gamtosaugos reikalavimus, likusios stambiausios šalies elektros jėgai-

* Živilė Šatūnienė - Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto doktorantė. Adresas: Vokiečių 10, 01130 Vilnius, tel. 8-5-2514130, e-paštas: zivileb@yahoo.com

¹ ELTA, *Išvengusi mūito branduolinio kuro kasetėms Lietuva kitąmet sutaupys 6,6 mln. litų*, 23 07 2003.

nės kaip pagrindinį kurą elektros energijos gamybai naudos gamtines dujas, o šios, kaip jau buvo minėta, dėl egzistuojančios dujotiekių infrastruktūros gali būti importuojamos tik iš Rusijos.

Atsižvelgiant į nepertraukiamo energetinių išteklių tiekimo svarbą šalies ekonominiam gyvybingumui, jos pramonės gaminių tarptautiniam konkurencingumui, socialiniam ir netgi politiniam valstybės stabilumui, energetinės nepriklausomybės problema gali būti vertinama kaip nacionalinio saugumo problema. Lietuvos atveju, kai šalis energetines žaliavas iš esmės gali importuoti tik iš Rusijos, net neatlikus jokios analizės galima teigti, jog valstybė yra ekonomikos požiūriu arba apskritai (jeigu ekonominių saugumą laikysime kompleksine nacionalinio saugumo dalimi) nesaugi.

Šiame straipsnyje nesiekama nei įrodyti, nei paneigti tokią „išvadą“ – didžiausias dėmesys jame skiriamas Lietuvos energetinės (ne) priklausomybės *dinamikai*, šalies energetinio saugumo *perspektyvų* analizei. Kaip ir bet kuri kita valstybė, Lietuva siekia diversifikuoti energetinių išteklių tiekimo šaltinius, privatizuodama stambiausias šalies energetikos įmones, „subalansuoti“ Rytų ir Vakarų kapitalų įtaką bei įgyvendinti kitas šalies energetinį saugumą stiprinančias priemones. Tokios nuostatos yra įtvirtintos pagrindiniuose su šalies saugumu bei energetikos sektoriaus plėtros perspektyvomis susijusiuose dokumentuose – 1996 m. gruodžio 19 d. LR Nacionalinio saugumo pagrindų įstatyme Nr. VIII–49, 2002 m. spalio 10 d. LR Seimo nutarimu Nr. IX–1130 patvirtintoje Nacionalinėje energetikos strategijoje ir kt.

Pagrindinis šio straipsnio uždavinys – išnagrinėti ir prognozuoti šalies energetinės nepriklausomybės sustiprinimo (kitaip tariant, Rusijos įtakos šalies energetikos sektoriuje sumažinimo) galimybes. Siekiant šio tikslo, pirmiausiai reikalinga suvokti Rusijos interesus Lietuvos energetikos sektoriuje, išnagrinėti jų įgyvendinimo būdus bei priemones, nustatyti, ar struktūrinė „artimojo užsienio“ energetikos sistemų priklausomybė tenkina Rusijos interesus, ar šia priklausomybe yra bandoma papildomai, sąmoningai manipuluoti, siekiant platesnių interesų – galbūt politinės įtakos šalies vidaus gyvenime, užsienio politikos nuolaidų, priklausomybės nuo Rusijos stiprinimo, užkertant kelią ir ateityje diversifikuoti energetinių išteklių tiekimo šaltinius. Vienas žymiausių neorealizmo tarptautinių santykių teorijos atstovų Barry Buzan teigia, kad „blogiausias atvejis“ šalies ekonominiam saugumui yra ne tuomet, kai šalis struktūriškai priklauso nuo žaliavų tiekimo, bet kai valstybės tiekėjos šį pažeidžiamumą stengiasi išnaudoti tam, kad išgautų joms palankių politinių nuolaidų². Taigi siekiant įvertinti Lietuvos energetinės priklausomybės pasekmes šalies saugumui pirmiausiai reikalinga analizuoti šalies žaliavos tiekėjos interesus ir elgseną. Tai nagrinėjama pirmojoje straipsnio dalyje. Antrojoje straipsnio dalyje Rusijos įtaka ir jos mažėjimo/didėjimo perspektyvos yra nagrinėjamos atskirai kiekviename Lietuvos energetikos sektoriuje (gamtinių dujų, naftos, elektros energijos). Šiuo tikslu pirmiausia yra pateikiama pasirinkto sektoriaus charakteristika, struktūrinės priklausomybės nuo žaliavų importo iš Rusijos lygmuo, galimybės / projektai, kaip būtų galima padidinti sektoriaus (ne) priklausomybę nuo Rusijos ir šios šalies „kontraveiksmi“, kurių tikslas – išlaikyti / sustiprinti savo įtaką atskiruose Lietuvos energetikos sektoriuose. Straipsnio pabaigoje yra pateikiamos išvados – Lietuvos energetinės (ne) priklausomybės ir šalies ekonominio saugumo prognozės.

² Žr. Buzan B., *Žmonės, valstybės ir baimė: Tarptautinio saugumo studijos po Šaltojo karo*, Vilnius: Eugrimas, 1997, p. 175.

1. Rusijos energetinė/užsienio politika: interesai, jų įgyvendinimo būdai ir priemonės

Beveik visi politologai bei žiniasklaidos atstovai pripažįsta, kad 1997 – 2000 m. Rusijos užsienio politikoje, ypač Baltijos šalių atžvilgiu, įvyko esminis lūžis³: maždaug iki 1997 – 1998 m. joje aiškiai dominavo geopolitinis mąstymas ir kategoriškas tonas – aktyvus priešinimasis NATO plėtrai į Baltijos valstybes, grasinimas į Rusijos nacionalinių interesų pažeidimą ar rusakalbių teisių Baltijos šalyse negerbimą atsakyti karine jėga ir t. t.⁴ Vėliau, ypač po 1998 m. Rusijos ekonomikos krizės, šios šalies užsienio politikos tonas ėmė kisti. Dar 1997 m. vasario mėn. Rusijos Prezidentas pasirašė dokumentą dėl ilgalaikės Rusijos strategijos Baltijos šalių atžvilgiu, kurio tikslas buvo „potencialiai draugiškų ryšių tarp Rusijos ir Baltijos šalių palaikymas, konstruktyvaus santykių modelio nustatymas“⁵. Nors vis dar buvo prieštaraujama Baltijos šalių stojimui į NATO, Rusija bene pirmąkart pademonstravo esanti pasirengusi Baltijos šalių atžvilgiu vykdyti subtilesnę užsienio politiką, aktyviau naudojant ekonominius svertus. 2000 m. birželio mėn. priimtoje RF Užsienio politikos koncepcijoje ypač aiškiai galima pastebėti perėjimą nuo geopolitinio prie geoekonominio mąstymo⁶. Minėtoje koncepcijoje, kuri pasirašyta Prezidento Putin ir galioja ir šiuo metu, yra išreikštas ypač stiprus Rusijos susidomėjimas ES plėtros procesu, tranzito, investicijų bei rinkų prieinamumo klausimais. Interpretuojant šiuos siekius Baltijos šalių atžvilgiu, galima teigti, jog šiame regione Rusiją domina palankių sąlygų šios šalies verslo įmonėms garantavimas, parama Rusijos kapitalui strategiškai svarbiose Baltijos šalių ūkio šakose (energetikos, tranzito sektoriuose). Koncepcijoje teigiama, jog „Rusija, siekdama apginti savo nacionalinius interesus, turi būti pasirengusi išnaudoti visus turimus ekonominius svertus bei resursus“⁷, o Lietuva, kaip ir kitos „artimojo užsienio“ šalys, tradiciškai yra priskiriama svarbiausiai Rusijos interesų zoni, kurioje ji siekia išlaikyti savo turėtą įtaką. Įvertinant tai, jog šiandien Rusija apsisprendė vykdyti užsienio politiką, kurioje labai svarbi ekonomika, Rusijos kompanijų įtakos Lietuvos energetikos sektoriuje didinimas gali ir turi būti nagrinėjamas kaip oficialiosios Rusijos užsienio politikos dalis.

³ Žr. Godzimirski J. M., „Russian National Security Concepts 1997 and 2000: A Comparative Analysis“, *European Security* 9 (4), 2000, p. 73–91; Jensen D. N., „Working with Russians“, *EBSCO Publishing*, 2003; Spruds A., „Political Priorities and Economic Interests in Russian–Latvian Relations“, *NUPI [620] Working Paper* December 2001, p. 1–14, <http://www.nupi.no/PubFelles/Notat/PDF2001/NUPIwp620.pdf>, 20 06 2003; Blank S. J., „Russia and the Baltics in the Age of NATO Enlargement“, *Parameters: US Army War College* 28(3), 1998, p. 50–69.

⁴ Pavyzdžiui, 1993 m. lapkričio mėn. patvirtintoje Rusijos karinėje doktrinoje buvo teigiama, jog Rusija pasilieka sau teisę panaudoti karinę jėgą, jeigu užsienio šalyse bus pažeistos Rusijos piliečių teisės, jeigu bus pasikėsinta į užsienyje esančias jos karines bazes ar jeigu bus išplėsti kariniai blokai, kenkiantys Rusijos saugumo interesams. Apie tai žr.: Spruds, (note 3) p. 2.

⁵ Žr. *Ten pat*, p. 3.

⁶ Godzimirski, (note 3) p. 73–91.

⁷ Концепция внешней политики Российской Федерации утверждена Российской Федерацией В. В. Путиным 28 июня г., <http://www.in.mid.ru/ns-osndoc.nsf/0e9272bafa34209743256c630042d1aa/fd86620b371b0cf7432569fb004872a7?OpenDocument>, 15 07 2003.

Stambiausios Rusijos energetikos sektoriaus kompanijos, net jeigu valstybinis kapitalas jose nebedominuoja, tradiciškai lieka svarbiausios Rusijos vyriausybės partnerės, įgyvendinant šios šalies užsienio politiką „artimojo užsienio“ šalyse. Naftos ir dujų įmonių kapitalo grupės Rusijoje yra vienos įtakingiausių formuojant bei įgyvendinant ir vidaus, ir užsienio politiką⁸. Be to, Rusijos valstybiniai ir Rusijos energetikos kompanijų interesai Baltijos šalyse (Lietuvoje) neprieštarauja vieni kitiems, o tai dar labiau padidina Rusijos užsienio politikos efektyvumą siekiant išlaikyti ir/ar padidinti savo įtaką Lietuvoje energetikos sektoriuje.

Rusijos naftos bei dujų įmonės pirmiausiai yra suinteresuotos maksimaliai padidinti savo pelną. Kadangi Rusijos vidaus rinkoje žaliavų kainos yra bent perpus mažesnės už pasaulines rinkos kainas, o vartotojų mokumas – palyginti žemas, Rusijos naftos bei dujų kompanijos ypač aktyviai siekia plėsti žaliavų eksportą į mokias Vakarų rinkas. Pavyzdžiui, 1998 m. Rusijos vidaus rinkoje už pateiktas gamtines dujas „Gazprom“ pinigais gavo tik 15 % visos numatytos sumos, už maždaug 40 % vidaus rinkoje parduotų dujų (daugiausia valstybinėms įmonėms, elektros jėgainėms) išvis neatsiskaityta⁹. 2001 m. pirmąjį pusmetį vidutinės naftos pardavimo kainos Rusijoje siekė tik 42 % tarptautinio naftos kainų lygio, tačiau tarptautinės institucijos tai įvardijo kaip „ryškų progresą“, nes dar 1999 m. pab. kainų skirtumas Rusijos vidaus rinkoje ir pasaulinėje rinkoje buvo atitinkamai 7:25¹⁰. Lietuva, nors, pavyzdžiui, gamtines dujas vis dar perka iš Rusijos šiek tiek žemesnėmis kainomis nei Vakarų Europos šalys, nuo 1997 m. nebeturėjo įmonei „Gazprom“ jokių įsiskolinimų. Baltijos šalių mokumas bei jų geografinis artumas Vakarų Europos šalims skatina Rusijos naftos bei dujų kompanijas siekti išlaikyti šiose šalyse savo žaliavų pardavimo rinkas. Be to, Lietuvos, Latvijos bei Estijos rinkos, kurios netrukus taps vieningos ES rinkos dalimi, Rusijos analitikų bei pačių Rusijos naftos bei dujų kompanijų strategų yra vertinamos kaip „atraminės rinkos“, „mokymosi bazės“, vėliau ketinant plėsti savo įtaką ir tolimesnėse Vakarų Europos šalyse¹¹. Siekdamos maksimaliai padidinti savo pelną, Rusijos naftos bei dujų kompanijos siekia kontroliuoti visą grandinę: nuo produkto gamybos iki pardavimo galutiniam vartotojui, taigi jos yra suinteresuotos Lietuvoje, taip pat kitose „artimojo užsienio“ šalyse kontroliuoti naftos perdirbimo, gamtinių dujų transportavimo bei tiekimo, elektros gamybos bei perdavimo, energetinių žaliavų / produktų eksporto pajėgumus. Verslo praktika Lietuvoje, ypač atsižvelgiant į šios šalies perspektyvą tapti visateise ES nare, Rusijos energetikos kompanijoms būtų naudinga patirtis įgyvendinant savo ilgalaikes plėtros į Vakarų rinkas strategijas.

⁸ Plačiau apie tai žr. Jaffe A. M., Manning R. A., „Russia, Energy and the West“, *Survival* 43(2), 2001, p. 133–136; Khripunov I., Matthews M. M., „Russia’s Oil and Gas Interest Group and Its Foreign Policy Agenda“, *Problems of Post-Communism* 43(3), 1996, p. 38–40; Adams J. S., „Russia’s Gas Diplomacy“, *Problems of Post-Communism* 49(3), 2002, p. 14–15 ir kt.

⁹ International Energy Agency, *Russia Energy Survey 2002*, OECD/IAE, 2002, p. 39–40.

¹⁰ *Ten pat*, p. 76.

¹¹ Žr. *Зарубежная экспансия российских нефтегазовых компаний: итоги и перспективы. Аналитический доклад*, Москва: Центр политической конъюнктуры России, 2002, p. 3–4, <http://www.ancentr.ru>, 15 05 2003.

Rusijos vyriausybei energetikos kompanijų ekspansija į Vakarų taip pat yra „nacionalinio saugumo lygio“ interesas. Pirma, pajamos iš energetinių išteklių eksporto sudaro daugiau nei 20 % Rusijos BVP ir apie 50 – 60 % jos pajamų užsienio valiuta¹². Vien naftos sektoriaus įmonių sumokami mokesčiai į nacionalinį šalies biudžetą sudaro 25 % visos mokesčių bazės¹³. 1998 m., stipriai kritus pasaulinėms naftos kainoms, Rusijos naftos kompanijų pajamos iš eksporto sumažėjo apie 30 %, o šalies ekonomika patyrė krizę. Taigi siekdama socialinio bei ekonominio valstybės stabilumo Rusijos vyriausybė yra priversta remti šalies energetikos įmonių ekspansiją į Vakarų. Politinė parama Rusijos naftos bei dujų kompanijų veiklai eksporto rinkose, siekiant gauti maksimalią naudą iš žaliavų tranzito, eksporto, taip pat įsigyjant papildomų žaliavų perdirbimo bei eksporto pajėgumų užsienio šalyse, įskaitant elektros gamybos įmones, yra numatyta 2003 m. gegužės mėn. RF vyriausybės patvirtintoje Rusijos energetikos strategijoje iki 2020 m.¹⁴

Nors oficialiai taip nedeclaruojama, Rusijos vyriausybės požiūriu, šios šalies energetikos kompanijų ekspansija į užsienio (Baltijos) valstybes yra skatintina ir dėl politinių priežasčių. Rusijos analitiniai centrai, vyriausybei patarinėjančios visuomeninės organizacijos savo ataskaitose akcentuoja, kad Rusijos energetikos kompanijų įtaka Baltijos šalių ekonomikoms šalies vyriausybei suteikia galimybių daryti įtaką energetiškai priklausomų valstybių politiniams sprendimams ir Rusijos vyriausybė turėtų aktyviau išnaudoti šiuos svirtus¹⁵. Analitine veikla užsiimančių nevyriausybinių organizacijų ataskaitose teigiama, jog Rusijos vykdomoji valdžia remia naftos bei dujų kompanijų ekspansiją į Vakarų šalių rinkas. RF Prezidentas Putin susitikimuose su stambiausių šalies naftos kompanijų vadovais ne kartą yra pabrėžęs, jog būtina stiprinti Rusijos verslo pozicijas užsienyje¹⁶. Spaudimas nuo energetinių žaliavų priklausančios šalies politinio elito sprendimams gali būti daromas nebūtinai drastiškais (pavyzdžiui, nutraukiant gamtinių dujų ar naftos žaliavos tiekimą), bet ir kur kas subtilesnėmis priemonėmis, pavyzdžiui, padidinant eksportuojamos žaliavos pardavimo kainą. Kadangi didėjančios energetinių išteklių kainos tuoj pat pakelia vartojimo kainų lygį, taip galima išprovokuoti infliaciją, socialinį nestabilumą, visuomenės nepasitenkinimą esama valdžia ir kitokį, nei buvo iki tol, (galbūt palankesnę Rusijai) vidaus politinių jėgų išsidėstymą. Kitu atveju egzistuojanti vyriausybė, siekdama „apsidrausti“ nuo tokio scenarijaus, galbūt būtų paskatinta priimti Rusijai palankius politinius sprendimus. Todėl nekyla abejonių, jog Rusija yra suinteresuota išlaikyti savo kompanijų įtaką ir Lietuvos energetikos sektoriuje – kaip efektyvų politinės įtakos svirtą.

¹² Jaffe, (note 8) p. 134.

¹³ *Ten pat.*

¹⁴ *Энергетическая стратегия России на период до 2020 года* <http://www.mte.gov.ru/files/103/876.strategy.pdf>, 29 07 2003.

¹⁵ Pavyzdžiui, žr. Rusijos visuomeninės organizacijos „Nacionalinė užsienio politikos laboratorija“ parengtus pasiūlymus Rusijos vyriausybei, kaip efektyviau ginti Rusijos nacionalinius interesus Latvijoje – *Латвия: политические действия, местная экономика и российские интересы*, <http://www.nlvp.ru/reports/61.html>, 20 07 2003, arba visuomeninės organizacijos „Rusijos politinės konjunktūros centras“, tarp kurios klientų yra Rusijos ministerijos, specialiosios tarnybos, kitos valdžios institucijos, parengtą ataskaitą *Зарубежная экспансия*, (note 11) p. 3–4.

¹⁶ *Žr. Ten pat.*, p. 3, 6.

Kita ne mažiau svarbi priežastis, dėl kurios Rusijos vyriausybei yra naudinga remti savo energetikos kompanijų įsitvirtinimą Baltijos šalyse, – tai būsimoji šių šalių narystė NATO. Šios organizacijos plėtra į šalis, kurios energetiniu požiūriu yra priklausomos nuo Rusijos, pastarajai yra naudinga, nes suteikia papildomų galimybių daryti įtaką visos organizacijos sprendimams, sustiprina Rusijos pozicijas ir NATO, kur sprendimai priimami susitarimo (ang. *consensus*) būdu, ir JAV atžvilgiu. Pavyzdžiui, Rusijos politinės konjunktūros centro parengtoje ataskaitoje teigiama, kad „jeigu Baltijos šalyse verslą kontroliuos rusai, šių šalių politiniam elitui, net šalims ir esant NATO bei ES sudėtyje, bus sudėtinga atvirai reikšti Rusijai nepriimtina poziciją“¹⁷.

Taigi Lietuvos ir kt. Baltijos šalių priklausomybė nuo energetinių išteklių importo iš Rusijos yra reali grėsmė ne tik šių šalių fizinei bazei (ekonomikai), bet ir politiniam savarankiškumui. Šios grėsmės intensyvumą dar labiau didina faktas, jog Rusija yra bandžiusi manipuliuoti kitų šalių energetine priklausomybe politiniais tikslais. Kitaip tariant, energetinės priklausomybės grėsmė šalies saugumui yra „istoriškai aktuali“ (pasak B. Buzan, istorinis aktualumas yra vienas iš grėsmės intensyvumą apibūdinančių kriterijų¹⁸).

Pavyzdžiui, kuomet Lenkija buvo priimta į NATO, „Gazprom“ gamtines dujas šiai šaliai pradėjo pardavinėti pasaulinėmis kainomis. Tai sąlygojo gyvenimo lygio nuosmukį ir sumažino Lenkijos konkurencingumą tarptautinėse rinkose¹⁹. Galima rasti ir priešingų pavyzdžių – 2001 m. Moldovoje rinkimus laimėjus prorusiškai Komunistų partijai, netrukus buvo susitarta su „Gazprom“ dėl gamtinių dujų kainos sumažinimo, anuliuota dalis šalies išsiskolinimo už dar 1994 m. „Gazprom“ tiekias dujas, pasiektas susitarimas, kad už dujas Moldova galės atsiskaityti natūra, ir t. t.²⁰ Rusijos ekonominę politinę spaudimą 2002 m. patyrė ir Latvija. Rusija laipsniškai mažino naftos, perkraunamos Ventspilio naftos terminale, tranzito per Latviją kiekius, o 2003 m. pirmąjį ketvirtį apskritai nesinaudojo Ventspilio naftos terminalo paslaugomis. Analitikų skaičiavimais, dėl sumažėjusio tranzito bei terminalo krovos darbų Latvijos BVP 2002 m. smuko 0,5 %²¹. Nors oficialiai buvo teigiama, kad Rusija pasirinko kitus Baltijos jūros pakrantėje esančius naftos terminalus dėl palankesnių tranzito mokesčių, dauguma analitikų pripažino, kad pagrindinė tokios blokados priežastis buvo spaudimas Latvijos vyriausybei parduoti „Ventspils nafta“ akcijų suinteresuotoms Rusijos kompanijoms (juo labiau, kad 2003 m. pr. nustatyti nauji, ypač žemi tranzito mokesčiai rusiškai naftai, transportuojamai į Ventspilį, nepadėjo sustabdyti Rusijos vykdytos terminalo blokados)²². Panašioje situacijoje, vykstant AB „Mažeikių nafta“ privatizacijai, buvo atsidūrusi ir Lietuva. Rusijos naftos kompanija „Lukoil“, nesėkmingai siekusi tapti AB „Mažeikių nafta“ operatore,

¹⁷ Žr. *Ten pat.*

¹⁸ Žr. Buzan, (note 2) p. 187–189.

¹⁹ *Зарубежная экспансия*, (note 11) p. 49.

²⁰ *Moldova Premier Pleased with Talks with Russian Gazprom Chief*, <http://english.pravda.ru/comp/2001/08/09/12099.html>, 29 07 2003.

²¹ *Латвия: политические действия*, (note 15).

²² Žr. *Ten pat.*

1999 – 2000 m. aktyviai naudojosi savo, kaip Rusijos naftos tiekimų koordinatore, statusu. AB „Mažeikių nafta“ valdytojai – JAV kompanijai „Williams“ faktiškai nebuvo leidžiama susitarti su kitomis Rusijos naftos kompanijomis dėl žaliavos tiekimo, o „Lukoil“ siūlomoms naftos kainoms būdavo dirbtinai padidintos. Rusijos žiniasklaida teigė, kad bendrovė „Lukoil“ „Mažeikių naftos“ komercinę blokadą vykdo žinant Rusijos kuro ir energetikos ministerijai, siekdama sukompromituoti ir išstumti iš Mažeikių gamyklos amerikiečių kapitalą („Williams“)²³.

Apibendrinant anksčiau išdėstytus argumentus, galima teigti, jog:

- 1) Rusijos užsienio politikoje vis didesnę svarbą įgyja ekonominiai svertai;
- 2) Rusijos energetikos kompanijų ir Rusijos vyriausybės interesai „artimojo užsienio“ šalyse (tarp jų ir Lietuvoje) sutampa, todėl Rusijos vyriausybė aktyviai remia savo šalies įmonių įsitvirtinimą priklausomų šalių strateginiuose sektoriuose;
- 3) Rusijos vyriausybė yra suinteresuota kuo ilgiau išlaikyti ir stiprinti savo įtaką priklausomų šalių energetikos sektoriuose;
- 4) Baltijos šalių (Lietuvos) energetinė priklausomybė nuo žaliavų importo iš Rusijos yra reali grėsmė ne tik šių šalių ekonominiam saugumui, bet ir politiniam savarankiškumui; grėsmės intensyvumą didina tai, jog Rusija yra linkusi energetine priklausomybe manipuliuoti politiniais tikslais.

2. Rusijos interesų įgyvendinimas Lietuvos energetikos sektoriuje: šalies saugumo pokyčių prognozės

2.1. Gamtinės dujos

Lietuva kasmet suvartoja apie 2,7 mlrd. m³ gamtinių dujų²⁴, kurios iš Rusijos (pirminis tiekėjas – Rusijos koncernas „Gazprom“) per Baltarusijos teritoriją yra transportuojamos į Lietuvą, kur patenka vieninteliu dujotiekiu Minskas – Vilnius. Iš sovietinio laikotarpio paveldėta Lietuvos dujotiekių infrastruktūra nesuteikia šaliai galimybių gamtines dujas importuoti iš kitų šaltinių, t. y. ne iš Rusijos²⁵. Tiesa, dažnai minima, kad Lietuvos aprūpinimo gamtinėmis dujomis patikimumą didina tai,

²³ Правосудов С., „Мажейкяй, как стратегическая точка Литвы, и три российские компании“, <http://www.smi.ru/text/01/07/02/111742.html>, 20 04 2003; Global Intelligence Update, *Russia Slashes Oil Supplies to Lithuania*, Red Alert, February 3, 1999, <http://www.malaysia.net/lists/sangkancil/1999-02/msg00013.html>, 20 04 2003 ir kt.

²⁴ AB „Lietuvos dujos“, *Bendras gamtinių dujų naudojimas Lietuvoje*, <http://www.dujos.lt/lt43.html>, 02 08 2003.

²⁵ AB „Lietuvos dujos“, *Lietuvos gamtinių dujų tiekimo sistema*, <http://www.dujos.lt/lt41.html>, 02 08 2003. Lietuvos gamtinių dujų tiekimo sistemoje be jungties Minskas – Vilnius dar yra ir kitų tarpvalstybinių dujotiekių sistemų jungčių: Ivacevičiai (Baltarusija) – Vilnius ir Ryga (Latvija) – Panevėžys. Dujotiekio atšaka Ivacevičiai – Vilnius yra neeksploatuojama. Ši dujotiekio atkarpa galėtų pakoreguoti rusiškų gamtinių dujų tranzito trajektoriją per Baltarusijos teritoriją (jeigu, pavyzdžiui, atkarpoje Minskas – Vilnius įvyktų techninė avarija), tačiau neturi jokios įtakos Lietuvos priklausomybei nuo gamtinių dujų importo iš Rusijos. Jungtis Ryga – Panevėžys teoriškai leistų Lietuvai importuoti gamtines dujas iš Latvijos, tačiau ši šalis savo resursų neturi ir taip pat yra visiškai priklausoma nuo gamtinių dujų importo iš Rusijos. Taigi egzistuojančios tarpvalstybinės Lietuvos ir kaimyninių šalių dujotiekių sistemos jungtys nepadidina šalies energetinės nepriklausomybės.

jog per Lietuvos teritoriją gamtinės dujos yra transportuojamos į RF Kaliningrado sritį, kuriai šis būdas, kaip turėti gamtinių dujų, taip pat yra vienintelis. Atsižvelgiant į Lietuvos, kaip vartojimo rinkos, menkumą (2002 m. „Gazprom“ išgavo apie 522 mlrd. m³ gamtinių dujų²⁶, iš kurių Lietuvai buvo parduota tik apie 0,5 % šio kiekio), vis dėlto neįmanoma tikėtis, jog Lietuvos kontroliuojama gamtinių dujų tranzitas į Kaliningrado sritį galėtų būti svarbia „korta“ Lietuvai derantis su „Gazprom“ dėl palankesnių gamtinių dujų tiekimo kainų bei sąlygų.

Apskirtai gamtinių dujų sektorius Lietuvos energetikos sistemoje yra ypatin-
gai svarbus – nuo šios žaliavos tiekimo ir jos kainos priklauso šilumos, elektros
energijos kaina (dauguma šalies elektrinių, išskyrus IAE, elektros gamybai naudoja
gamtines dujas kaip ekologiškesnę nei mazutas kurą ir yra skatinamos tai daryti dėl
griežtų aplinkos saugos normų bei didelių mokesčių už aplinkos taršą), nepertrau-
kiamas kai kurių šalies pramonės įmonių (trašų, stiklo ir kt. gamyklų) darbas ir t. t.
Didinant šios žaliavos kainą, galima destabilizuoti šalyje nusistovėjusią socialinę
situaciją (pavyzdžiui, skurdžiausiai gyvenantys visuomenės nariai gali ypač jautriai
reaguoti į padidėjusius komunalinius mokesčius bei vartojimo prekių kainas), sukelti
infliaciją, pakenkti šalies tarptautiniam konkurencingumui ir pan. Taigi Rusija,
kontroliuojanti Lietuvos gamtinių dujų sektorių, turi ypač galingą svertą daryti įtaką
ir politiniam šalies gyvenimui: priimamiems sprendimams, politinių jėgų valdžioje
išsidėstymui. Be to, uždarius IAE, gamtinės dujos taps pagrindiniu kuru elektros
energijos gamyboje²⁷, taigi priklausomybės nuo gamtinių dujų importo iš Rusijos
keliamą grėsmę Lietuvos ekonominiam saugumui taip pat išsaug.

Nagrinėjant Rusijos interesų įgyvendinimą Lietuvos energetikos sektoriuje,
svarbu pažymėti ir tai, jog „Gazprom“ – įmonė, valdanti didžiausius pasaulyje gam-
tinių dujų rezervus ir Rusijos dujotiekių sistemą – tradiciškai yra laikoma nuosek-
liausia Rusijos oficialiosios užsienio politikos įgyvendintoja²⁸. Valstybė kartu su ben-
drove valdo kontrolinį „Gazprom“ akcijų paketą, bendrovės vadovais visą laiką buvo
skiriami artimi režimui asmenys (kai RF Prezidentas buvo B. Jelcin – „Gazprom“
vadovavo V. Černomyrdin, prieš tai buvęs Rusijos kuro ir energetikos ministru, vė-
liau – R. Viachirev, prieš tai buvęs kuro ir energetikos ministro pavaduotoju²⁹, 2000
m. RF Prezidentu tapus V. Putin, „Gazprom“ vadovu buvo paskirtas A. Miller, išei-
vis iš Sankt – Peterburgo, asmeniškai pažįstamas ir artimas Prezidentui žmogus³⁰).

Lietuvos nacionalinėje energetikos strategijoje yra numatyta, jog šalis sieks
diversifikuoti gamtinių dujų tiekimo šaltinius. Egzistuoja tarptautiniai projektai, pa-
gal kuriuos Lietuva ir galbūt kitos Rytų Europos valstybės, kaip ir Lenkija, galėtų
gauti Šiaurės jūroje Norvegijos arba Danijos išgaunamų gamtinių dujų³¹. Tačiau Lie-

²⁶ ОАО «Газпром», *Основные итоги деятельности ОАО «Газпром» за 2002 год*, <http://www.gazprom.ru/articles/article4861.shtml>, 03 08 2003.

²⁷ Simėnas D., „Lietuva be Ignalinos vartos keliskart daugiau dujų“, *Verslo žinios*, 16 11 2001.

²⁸ Žr. *Зарубежная экспансия*, (note 11) p. 6, 49–52; Khripunov, (note 8) p. 38–40 ir kt.

²⁹ Žr. *Теп пат*.

³⁰ Žr. *Незаменимых нет*, <http://www.garweb.ru/project/vas/news/smi/01/05/20010531/317952.htm>, 09 08 2003; *Алексей Миллер сменил Рема Вяхирева на посту председателя “Газпрома”*, <http://www.garweb.ru/project/vas/news/smi/01/05/20010530/317267.htm>, 09 08 2003 ir kt.

³¹ Žr. Sytas A., „Dujos į Baltijos šalis tekės per Lietuvą“, *Verslo žinios*, 23 07 2001.

tuvos perspektyvos išvengti visiškos priklausomybės nuo gamtinių dujų importo iš Rusijos lieka abejotinos ir dėl objektyvių, nepriklausančių nuo Rusijos priežasčių, ir dėl aktyvių Rusijos / „Gazprom“ pastangų kontroliuoti Lietuvos gamtinių dujų sektorių, užkertant galimybes ateityje įgyvendinti nenaudingus Rusijos interesams Lietuvos dujotiekių sistemos plėtros projektus.

Objektyvių priežasčių, dėl kurių Lietuvos energetinė nepriklausomybė gamtinių dujų sektoriuje greičiausiai nebus pasiekta, grupėje reikėtų paminėti šias aplinkybes:

1. Gamtinių dujų kaina, kurią Lietuva moka „Gazprom“, ir šios žaliavos rinkos kaina, kuri yra suprantama kaip vidutinė Rusijos / Norvegijos eksportuojamų į Vakarų Europos šalis dujų kaina, bent jau šiuo metu gana ženkliai skiriasi³². Lietuvoje visiškai liberalizavus gamtinių dujų pardavimo rinką, o tai yra vienas iš ES reikalavimų, vartotojai galėtų laisvai rinktis tiekėją, taigi norvegiškų dujų paklausa būtų abejotina. Įvertindami šį faktą, privatūs investuotojai bent jau artimiausiais metais nebus suinteresuoti statyti dujotiekį, kuriuo Lietuvą galėtų pasiekti gamtinės dujos iš Norvegijos.

2. Įvairiais apskaičiavimais, Šiaurės jūroje glūdinčių (išžvalgytų) gamtinių dujų išteklių pakaks tik maždaug 25 metams³³.

3. Lietuva teoriškai galėtų gauti gamtinių dujų iš Vakarų tik tuo atveju, jei dėl tokio projekto įgyvendinimo tikslingumo prieš tai susitartų Norvegija, Danija, Lenkija ir kitos Rytų Europos šalys, galinčios išsipareigoti suvartoti tam tikrą norvegiškų dujų kiekį (norvegų apskaičiavimais, dujotiekį būtų naudinga statyti tik tuo atveju, jei Lenkija kasmet suvartotų mažiausiai 8 mlrd. m³ Šiaurės jūros dujų, tačiau Lenkija dar anksčiau yra pasirašiusi ilgalaikę tiekimo sutartį su „Gazprom“, kuri 100 % patenkins augančius šalies vartojimo poreikius mažiausiai 10 metų)³⁴.

Šios aplinkybės parodo, jog Lietuvai diversifikuoti gamtinių dujų tiekimo šaltinius būtų ypač sudėtinga – net jeigu minėtos valstybės veiktų išvien, projektas nebūtų komercinis (jo vertė – apie 11 mlrd. USD³⁵), tam turėtų būti skiriamos valstybės lėšos. Atsižvelgiant į tai, jog alternatyvių apsirūpinimo gamtinėmis dujomis projektų kūrimas bei įgyvendinimas galėtų išprovokuoti vienintelio dabartinio tiekėjo – Rusijos „Gazprom“ – nepasitenkinimą bei gamtinių dujų kainų Lietuvos vartotojams didinimą, mažai tikėtina, kad tam ryžtųsi kuri nors šalies vyriausybė.

„Gazprom“ aktyviai siekia kontroliuoti gamtinių dujų pardavimo rinką Lietuvoje, taip įgydamas papildomų galimybių išlaikyti Lietuvą priklausomą tik nuo rusiškų gamtinių dujų tiekimo.

Lietuvoje, kaip ir daugelyje kitų Rytų Europos valstybių, energetiškai priklausomų nuo Rusijos, „Gazprom“ savo įtaką siekia užsitikrinti dviem pagrindiniais

³² Pavyzdžiui, 2001 m. vidutinė gamtinių dujų kaina Vakarų Europai siekė 136 USD / 1000 m³, tuo tarpu Lietuvos bendrovės iš „Gazprom“ 2001 m. gamtines dujas pirkė už 77 – 79 USD / 1000 m³. Apie tai žr. International Energy Agency, (note 8) p. 127, taip pat Damauskas Ž., „Dujų kainą lems įmonės privatizavimo scenarijus“, *Lietuvos rytas*, 2001 09 24. Pavyzdžiui, Lenkija 2001 m. iš „Gazprom“ pirkė dujas už vidutinę – 122 USD / 1000 m³ kainą, tuo tarpu norvegiškos dujos jai kainuotų apie 150 USD / 1000 m³. Apie tai žr. *Ten pat.*

³³ Žr. *The European Union Energy Policy*, <http://www.emu.edu.tr/~eefegil/europeanunion.htm>, 09 08 2003.

³⁴ Žr. ELTA, *Norvegija ragina Rytų Europą ir Baltiją išgelbėti dujų planą*, 06 06 2002.

³⁵ *Ten pat.*

būdais: 1) dalyvaudama priklausomų šalių gamtinių dujų įmonių, administruojančių nacionalinius dujotiekių tinklus bei parduodančių dujas galutiniams vartotojams, privatizavime; 2) priklausomose rinkose steigdamas savo firmas tarpininkes.

Privatizuodama Lietuvos dujotiekių tinklus valdančią AB „Lietuvos dujos“, šalies vyriausybė nusprendė siekti „subalansuoti“ Rytų ir Vakarų kapitalo įtaką – investuotojui, atitinkančiam „Europos ir transatlantinės integracijos kriterijų“, ir gamtinių dujų tiekėjui siūlyti išgyti lygius – po 34 % AB „Lietuvos dujų“ akcijų pakečius³⁶. 2002 m. pirmasis akcijų paketas buvo parduotas Vokietijos „Ruhrgas“ ir „E.ON“ įmonių konsorciumui. Su tiekėju – Rusijos „Gazprom“ – derybos užsitęsė, privatizavimo procesas nesibaigia iki šiol³⁷. Lietuvos vyriausybės derybines pozicijas jame silpnina nesėkminga AB „Mažeikių nafta“ privatizavimo patirtis, kai operatoriaus teisių perdavimas Vakarų bendrovei paskatino Rusiją imtis Lietuvai žalingų veiksmų ir blokuoti naftos pardavimą gamyklai rinkos kainomis, bei tai, jog „Gazprom“ yra vienintelė bendrovė, galinti pretenduoti į antrąją privatizuojamą AB „Lietuvos dujos“ 34 % akcijų paketą. Taigi tikimybė, jog būtent „Gazprom“ taps minėto AB „Lietuvos dujos“ akcijų paketo valdytoja, yra gana didelė.

Kita vertus, net jei „Gazprom“ nedalyvautų AB „Lietuvos dujų“ valdyme (pavyzdžiui, Lietuvos vyriausybei apsisprendus niekam neparduoti „antrojo“ bendrovės akcijų paketo), vienintelio tiekėjo padėtis jam leidžia visiškai kontroliuoti Lietuvos gamtinių dujų pardavimų rinką ir netgi, esant tokiam tikslui, – ekonomiškai smukdyti AB „Lietuvos dujos“. Beveik visose buvusios Sovietų Sąjungos bei Rytų Europos pokomunistinėse šalyse „Gazprom“ savo įtaką rinkoje užsitikrina per firmas tarpininkes. Iki 1992 m. Lietuvoje gamtines dujas parduodavo tik AB „Lietuvos dujos“, nupirkusi jas iš „Gazprom“. Vėliau laipsniškai pradėjo atsirasti ir kitų dujų tiekėjų, parduodančių dujas bendrovei AB „Lietuvos dujos“ arba tiesiogiai stambiems galutiniams dujų vartotojams. AB „Lietuvos dujos“ tiesiogiai iš „Gazprom“ perkamų gamtinių dujų dalis pastoviai mažėjo, tuo tarpu firmoms tarpininkėms buvo suteikiama didžiausia rinkos dalis ir palankiausias gamtinių dujų kainos. Nuo 2002 m. Lietuvos gamtinių dujų pardavimų rinkoje ėmė dominuoti „Gazprom“ tarpininkė UAB „Dujotekana“. AB „Lietuvos dujos“ 2002 m. tiesiogiai vartotojams pardavė tik 0,58 mlrd. m³ gamtinių dujų – tai sudarė apie 22 % visų šalyje per metus suvartojamų gamtinių dujų kiekio³⁸.

Pasirinktai firmai tarpininkei „Gazprom“ paprastai suteikia ne tik didžiausią toje šalyje gamtinių dujų kvotą, bet ir šiek tiek žemesnę nei kitiems operatoriams kainą³⁹. Tokia Rusijos dujų koncerno politika leidžia visiškai kontroliuoti priklausomos šalies gamtinių dujų rinką. Priklausomos šalies rinkoje gali veikti keli dujų tiekėjai (Lietuvos atveju – UAB „Dujotekana“ ir AB „Lietuvos dujos“), tačiau, jei yra

³⁶ Žr. LR Vyriausybės 2001 m. spalio 4 d. nutarimą Nr. 1194 „Dėl LRV 2000 m. kovo 2 d. nutarimo Nr. 246 „Dėl AB „Lietuvos dujos“ pagrindinių privatizavimo bei pertvarkymo nuostatų patvirtinimo“ dalinio pakeitimo“.

³⁷ 2003 m. rugsėjo mėn.

³⁸ AB „Lietuvos dujos“, *Liberalizuota prekyba gamtinėmis dujomis*, <http://www.dujos.lt/lt42.html>, 09 08 2003.

³⁹ Žr. Kulikauskas T., „Rusija padidins gamtinių dujų kainą Lietuvai“, *Respublika*, 29 05 2003; Damauskas Ž., „Gazprom“ nori padidinti dujų kainas Lietuvai“, *Lietuvos rytas*, 13 11 2002 ir kt.

vienintelis tiekėjas, realios konkurencijos tarp jų nėra: „Gazprom“ lojali firma tarpininkė perparduoda pigiau išgytas dujas ir valdo didžiausią rinkos dalį, tuo tarpu nacionalinei dujotiekių tinklų valdančiai bendrovei, kurios administraciniai kaštai neišvengiamai būna didesni, o išgyjamų iš „Gazprom“ dujų kaina aukštesnė, paprastai paliekama tik nedidelė visų vartotojų dalis. Beje, tokia politika gali daryti įtaką pastarosios įmonės finansiniams rodikliams. Jeigu tokią šalies dujotiekių tinklų valdančią bendrovę ruošiamasi privatizuoti, „Gazprom“, veikdamas per įmones tarpininkes, turi galimybių sumažinti jos vertę.

Atsižvelgiant į tai, jog daugiau nei 50 % „Gazprom“ akcijų valdo valstybė bei pati kompanija, galima teigti, jog Lietuvos, kaip ir daugelio kitų priklausomų šalių, gamtinių dujų rinkos kontroliavimas per tarpininkus yra Rusijos valstybinės politikos dalis. Tai patvirtina ir faktas, jog dar 2001 m. pab. RF Prezidentas Putin viešai pareikalavo, kad „Gazprom“ užsienyje atsisakytų gamtinių dujų pardavimų firmų tarpininkų, nes dėl jų „Gazprom“, taip pat ir Rusijos biudžetas, praranda nemažą dalį potencialių pajamų⁴⁰, tačiau 2002 m. pr. Lietuvos gamtinių dujų pardavimų rinkoje atsirado nauja „Gazprom“ tarpininkė – UAB „Dujotekana“. Įvertinus Rusijos dujų koncerno lojalumą režimui, galima daryti prielaidą, jog firmos tarpininkės, veikiančios Lietuvoje, daroma nauda Rusijai yra didesnė nei praradimai šalies biudžetui, kurių nebūtų, jeigu „Gazprom“ gamtines dujas priklausomose šalyse pardavinėtų be tarpininkų.

Lietuvos gamtinių dujų sektoriuje, kuris ir taip yra struktūriškai priklausomas nuo gamtinių dujų importo iš Rusijos, pastaroji siekia užsitikrinti savo ilgalaikę įtaką. „Gazprom“ firmos tarpininkės veikia kaip instrumentas, kuris kontroliuoja Lietuvos gamtinių dujų pardavimų rinką. Panaudodamas firmas tarpininkes, „Gazprom“ taip pat gali veikti privatizuojamos įmonės „Lietuvos dujos“ vertę. Rusijos koncerno įsitvirtinimas šioje bendrovėje ateityje Rusijai leis blokuoti nepalankius Lietuvos gamtinių dujų sistemos plėtros projektus (pvz. šalies dujų tinklų jungimo su Europos dujotiekių tinklais), taigi Lietuvos perspektyvos turėti nepriklausomą nuo vieno tiekėjo gamtinių dujų sektorių yra abejotinos.

2.2. Nafta

7–9 dešimtmetyje (XX a.) Lietuvoje pastatytas naftos perdirbimo kompleksas – Mažeikių naftos perdirbimo įmonė (NPI), Biržų naftos perpumpavimo stotis ir naftotiekio magistralė Novopolockas (Baltarusija) – Biržai, iš kur viena atšaka pasuka į Mažeikių NPI, kita į Ventspilį – buvo suprojektuotas, siekiant perdirbti Rusijoje išgaunamą naftą ir jos produktais aprūpinti visą Sovietų Sąjungos Šiaurės Vakarų regioną. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, šalies naftos kompleksą papildė 1999 m. pradėtas eksploatuoti Baltijos jūroje esantis Būtingės naftos eksporto – importo terminalas. Šis terminalas suteikė šaliai galimybę importuoti bei perdirbti kitą, nebūtinai Rusijos, naftą, tačiau šia alternatyva realiai nesinaudojama, nes naftos gabenimas tanklaiviais į Būtingę, lyginant su transportavimu vamzdiniais iš Rusijos naftos ver-

⁴⁰ Žr. Путин – „Газпрому“: зачем отдаете так дешево? <http://lenta.ru/russia/2001/11/20/urengoi/>, 26 05 2003.

slovių, būtų daug brangesnis pasirinkimas, dėl kurio Mažeikių NPI produktai taptų nekonkurencingi. Be to, Mažeikių NPI projektinis pajėgumas yra 15 mln. tonų per metus, tuo tarpu per Būtingės terminalą galima importuoti tik 6 mln. tonų naftos per metus (naftotiekio atšakos iki Mažeikių NPI pajėgumas – 16 mln. tonų per metus)⁴¹, o, pavyzdžiui, 2002 m. Mažeikių NPI perdirbo 6,6 mln. tonų naftos⁴².

Taigi, nors egzistuojanti infrastruktūra Lietuvai leidžia gauti naftos žaliavos ir iš kitų pasaulio regionų, faktiškai šalies naftos ūkis yra priklausomas nuo naftos tiekimo vamzdynais iš Rusijos. Tiesa, Lietuva ir pati turi savo nedidelių naftos išteklių – prognozuojami geologiniai ir išgaunami ištekliai šalies teritorijoje siekia atitinkamai 278 mln. ir 87 mln. tonų⁴³, tačiau ekonominės sąlygos bei egzistuojanti infrastruktūra nėra palankios šalyje išgaunamą naftą perdirbti Mažeikių NPI.

Mažeikių NPI pajėgumai stipriai viršija Lietuvos naftos produktų poreikius, tačiau gamyklos ar Būtingės eksporto terminalo prastovos (pavyzdžiui, 2000 – 2001 m.) yra nuostolingos ir pačiai įmonei, ir šalies biudžetui. AB „Mažeikių nafta“ sukuria apie 10 % šalies BVP⁴⁴, todėl Lietuvos ekonominiam stabilumui svarbu, kad AB „Mažeikių nafta“ turėtų pakankamai naftos perdirbti bei eksportuoti per Būtingės terminalą reikalingą žaliavą. 2002 m. per terminalą eksportuota 6,1 mln. tonų naftos⁴⁵, projektinis Būtingės terminalo eksporto pajėgumas – 8 mln. tonų per metus⁴⁶.

2002 m. rugsėjo 19 d., kai „Jukos“ nupirko „Williams International Company“ turėtas AB „Mažeikių nafta“ akcijas ir tapo kontrolinio bendrovės akcijų pakeito (53,7 %) valdytoja, ši Rusijos naftos kompanija faktiškai pradėjo kontroliuoti naftos tiekimo į Lietuvą, jos perdirbimo ir naftos eksporto per Būtingės terminalą verslą. 2002 m. pradėjusi valdyti AB „Mažeikių nafta“, „Jukos“ perdirbinėjo joje tik savo naftą, daugiau nei 50 % per Būtingę eksportuotos žaliavos taip pat priklausė „Jukos“⁴⁷.

Skirtingai nei gamtinių dujų sektoriuje, Lietuvos naftos ūkyje Rusijos naftos kompanijai „Jukos“ dominuoti leidžia oficiali jos padėtis (AB „Mažeikių nafta“ kontrolinio akcijų pakeito valdytoja) bei tam tikros iš „Williams“ „perimtos“ Vyriausybės nuolaidos, verslo apsaugos garantijos, pavyzdžiui, lengvatiniai tarifai už naftos produktų krovos darbus Klaipėdos naftos produktų terminale (AB „Klaipėdos nafta“), 15 % muitas įvežamiems į šalį naftos produktams⁴⁸. Dėl to „Jukos“ gali dominuoti ir toje rinkoje, kur neturi kontroliuojančių aktyvų veikiančiose bendrovėse. Pavyzdžiui, apie 1/3 mažmeninės prekybos naftos produktais rinkos užima Vakarų kompanijos „Statoil“, „Neste“ ir kt., tačiau dėl ekonominių sumetimų jos produktus

⁴¹ AB „Mažeikių nafta“, *Naftos perdirbimo įmonė*, <http://www.nafta.lt/content.php?pid=22>, 26 05 2003; AB „Mažeikių nafta“, *Vamzdynai*, <http://www.nafta.lt/content.php?pid=56>, 26 05 2003.

⁴² AB „Mažeikių nafta“, *Visa 2002 metų ataskaita*, <http://www.nafta.lt/content.php?pid=147>, 26 05 2003.

⁴³ Miškinis A., Galinis A., Kugelevičius J., *Lietuvos energetikos dabartis, problemos, perspektyvos*, Kaunas: LEI, 1999, p. 32.

⁴⁴ Wines M., „Место Большого брата занимает Большая нефтяная компания?“, *The New York Times*, 20 09 2002, <http://www.inosmi.ru/stories/01/07/19/3013/158836.html>, 26 05 2003.

⁴⁵ AB „Mažeikių nafta“, (note 41).

⁴⁶ AB „Mažeikių nafta“, *Būtingės terminalas*, <http://www.nafta.lt/content.php?pid=55>, 26 05 2003.

⁴⁷ Žr. Beinoravičienė R., „Jukos“ vadovai žvalgo pirkinį“, *Lietuvos žinios*, 30 08 2002.

⁴⁸ ELTA, „Jukos“ paprieštaravus, Vyriausybė nesiryžo mažinti muito arktiniam dyzelinui, 16 01 2003.

įsigyja iš „Jukos“ valdomos AB „Mažeikių naftos“, o ne importuoja iš Vakarų⁴⁹. Lietuvoje suvartojama tik apie 28–30 % AB „Mažeikių nafta“ pagamintos produkcijos, likusi dalis yra eksportuojama į Lenkiją, Latviją, Estiją ir kt. šalis⁵⁰, daugiausiai – per AB „Klaipėdos nafta“ naftos produktų terminalą. „Jukos“ valdoma AB „Mažeikių nafta“ yra pagrindinė Klaipėdos naftos produktų terminalo klientė. Siekdama padidinti savo pajamas ir kontroliuoti visą produkto gamybos iki pardavimo galutiniam vartotojui grandinę, „Jukos“ yra suinteresuota dalyvauti ir AB „Klaipėdos nafta“ privatizavime. 2002 m. spalio 10 d. priimtame LR Strateginę reikšmę nacionaliniam saugumui turinčių įmonių ir įrenginių bei kitų nacionaliniam saugumui užtikrinti svarbių įmonių įstatyme Nr. IX–1132 buvo numatyta, kad valstybė bendrovėje „Klaipėdos nafta“ turi išlaikyti sprendžiamąją galią. Tačiau net ir neprivatizuota AB „Klaipėdos nafta“ nepadidina šalies ekonominio saugumo (nesumažina Rusijos įtakos šalies naftos sektoriuje) – be „Jukos“ valdomos „Mažeikių naftos“, kiti terminalo klientai taip pat yra naftos produktų gamintojai ar jų tarpininkai iš Rytų – tai lemia geležinkelių infrastruktūra.

Lyginant su kitomis Rusijos naftos kompanijomis, Lietuvos naftos sektoriuje dominuojanti „Jukos“ tradiciškai laikoma mažiau politizuota Rusijos naftos kompanija. Bendrovės vadovai pabrėžia, jog Lietuvoje jiems rūpi tik verslas, jog „Jukos“ laikosi principo nesikišti į politiką, nefinansuoti rinkimų kampanijų ir t. t.⁵¹ Kita vertus, „Jukos“ Rusijoje nėra atsiribojusi nuo politikos. Po 2003 m. liepos mėn. incidentų su teisėsauga „Jukos“ vadovai pareiškė bendradarbiausią su opozicinėmis Rusijos politinėmis jėgomis⁵². Beje, dar 2002 m. pavasarį RF Prezidentas buvo asmeniškai susitikęs su „Jukos“ prezidentu M. Chodorkovskij ir, kaip teigė viešojo spauda, paragino jį skirti didesnę dėmesį Rytų Europai⁵³. Netrukus po to, 2002 m. birželio mėn., „Jukos“ tapo AB „Mažeikių nafta“ akcininke ir suteikė gamyklai ilgalaikes naftos tiekimo bei eksporto garantijas. „Jukos“ atėjimas į Lietuvą negalėjo būti nepolitizuotas ir todėl, kad Lietuva ilgą laiką buvo priskiriama „Lukoil“ interesų zonai. Ši Rusijos naftos kompanija turi didžiausią Lietuvoje degalinių tinklą, jos atstovai aktyviai dalyvavo privatizuojant AB „Mažeikių nafta“, vėliau – koordinuojant naftos tiekimą Lietuvos – Latvijos kryptimi. Todėl sprendimas dėl interesų erdvių „padalijimo“, o kartu dėl „Jukos“ investicijų Lietuvoje turėjo būti priimtas Rusijos valdžios sluoksniuose⁵⁴.

Nors Lietuvos naftos sektorius, kaip ir gamtinių dujų, yra priklausomas nuo žaliavos tiekimo iš Rusijos, abiejuose sektoriuose Lietuva turi tam tikrą svertą, dėl kurių Rusija neturėtų būti suinteresuota priklausomos šalies atžvilgiu taikyti drastiškų sankcijų, pavyzdžiui, nutraukti žaliavos tiekimą. Dujų sektoriuje Lietuvos „stiprioji vieta“ yra per šalies teritoriją einantis gamtinių dujų tranzitas į Kaliningrado

⁴⁹ Žr. *Ten pat.*

⁵⁰ AB „Mažeikių nafta“, (note 41).

⁵¹ Žr., pavyzdžiui, „Yukos International“ valdybos pirmininko Lordo Oweno pasisakymus – Lopeta V., „Jukos“ atstovai ragina nebijoti Rusijos“, *Lietuvos žinios*, 29 08 2002.

⁵² Žr. „Karas su „Jukos“ dar nesiliauja“, *Respublika*, 29 07 2003.

⁵³ Žr. Зарубежная экспансия, (note 11) p. 42.

⁵⁴ Žr. Седов Н., *Битва при Мажейкяе. ЮКОС обошел ЛУКОЙЛ в Литве, но локальный конфликт вряд ли выльется в затяжную войну гигантов*, Обзор за 11–17 июня 2001 года, <http://www.rusenergy.com/investindex/a18062001.htm>, 02 08 2003.

sritį, tuo tarpu naftos sektoriuje Rusijai ypač patrauklus yra Būtingės naftos eksporto terminalas, nes Rusijos naftos kompanijoms, kasmet didinančioms gavybą sparčiau, nei auga vidaus vartojimas, trūksta eksporto pajėgumų.

Į Šiaurės Europos šalis (Suomija, Vokietija, Nyderlandus, Didžiąją Britaniją, Belgiją ir kt.) Rusijos nafta yra eksportuojama per vakarinėje Baltijos jūros pakrantėje esančius terminalus: Ventspilio Latvijoje (metinis pajėgumas – 30 mln. tonų), Gdansko Lenkijoje, Būtingės Lietuvoje (metinis pajėgumas – 8 mln. tonų, planuojama padidinti iki 13–14 mln. tonų)⁵⁵. Dalis rusiškos naftos yra eksportuojama per Estijos terminalus, į kuriuos ji iš Rusijos gabenama geležinkeliais.

Apskritai per terminalus vykdoma daugiau nei pusė (apie 57 %) viso Rusijos naftos eksporto ir tik mažesnioji dalis – naftotiekiais. Jau 2000 m. Baltijos ir Juodosios jūrų terminalų pajėgumai, eksportuojant naftą, buvo išnaudojami vidutiniškai 89 % „Družba“ naftotiekyje, kuriuo Rusijos nafta pasiekia Vakarų Europos šalis, taip pat buvo likęs tik nedidelis – 10 % neišnaudotų pajėgumų rezervas⁵⁶. Rusijos skaičiais, iš visų Baltijos bei Juodosios jūros terminalų tam tikras pajėgumų rezervas dar yra tik Ventspilio ir Būtingės terminaluose⁵⁷.

Kita vertus, 2002 m. pradėtas Rusijos ekonominis spaudimas Ventspilio terminalui parodo, jog eksportinių pajėgumų turėjimas šaliai savaime nėra jokia garantija, kad energetiniai ištekliai bus tiekiami. Be to, esama ir kitų faktorių, silpninančių Lietuvos pozicijas Rusijos atžvilgiu. 2001 m. pab. Primorske, netoli Sankt Peterburgo, buvo pastatytas ir pradėtas eksploatuoti visiškai naujas naftos terminalas (projektas „Baltijos vamzdynų sistema“). Nors 6 mėn. per metus jūra prie Primorsko terminalo būna užšalusi, šiuo metu terminalo eksporto pajėgumai siekia 12 mln. tonų per metus. Vėliau, nutiesus papildomas naftotiekių atšakas, per Primorską Rusija ketina eksportuoti iki 50 mln. tonų naftos per metus⁵⁸. Šis projektas Rusijai kainavo apie 550 mln. USD, o visose pastabose dėl projekto įgyvendinimo tikslingumo buvo minima, jog tai padidins Rusijos saugumą, nes bus išvengta priklausomybės nuo eksporto per pavienes šalis ir sustiprins jos derybines pozicijas, tariantis dėl uosto tarifų, gabenant naftą per kitų Baltijos šalių terminalus⁵⁹. AB „Mažeikių nafta“ skaičiais, dėl konkurencijos su Primorsko terminalu bendrovė 2002 m. prarado apie 5 mln. USD pajamų⁶⁰.

Apibendrinant galima teigti, jog šalies naftos ūkis struktūros požiūriu nėra visiškai priklausomas nuo žaliavos tiekimo iš Rusijos, tačiau „Jukos“ tapus kontrolinio AB „Mažeikių nafta“ akcijų paketo valdytoja ši Rusijos kompanija perėmė ekonominę Lietuvos naftos sektoriaus kontrolę. Lietuvoje perdirbama tik rusiška nafta, nes taip labiau apsimoka. Be to, „Jukos“ pretenduoja dar labiau sustiprinti savo pozicijas tose verslo srityse, kurios leistų šiai kompanijai kontroliuoti visą produkto – nuo pagaminimo iki pardavimo galutiniam vartotojui – grandinę, t. y. įsitvirtinti naftos produktų eksporto terminale Klaipėdoje ir mažmeninėje šalies degalų prekybos rinkoje. „Jukos“ Rusijoje nėra visiškai atsiribojusi nuo politikos, nors ir nėra nuosekli dabartinės vyriaus-

⁵⁵ International Energy Agency, (note 9) p. 12, 94.

⁵⁶ *Ten pat.*

⁵⁷ *Ten pat.*

⁵⁸ Plačiau žr. *Ten pat.*, p. 97.

⁵⁹ *Жр. Цели и задачи проекта*, <http://www.lenobl.ru/transport1>, 09 08 2003.

⁶⁰ Senapėdienė E., „Ventspilis smukdo Mažeikius“, *Verslo žinios*, 05 02 2003.

sybės politikos vykdytoja. Tuo tarpu Prezidento Putin vyriausybė ryžtingai siekia sumažinti Rusijos priklausomybę nuo Baltijos šalių uostų – Baltijos vamzdynų sistemos projektas faktiškai sumažino Lietuvos ekonominį saugumą, nes turimų eksporto pajėgumų reikalingumas Rusijai, pastačius terminalą Primorske, santykinai sumenko.

3. Elektros energetikos sektorius

Lietuvoje per metus yra suvartojama apie 8 TWh elektros energijos (2002 m.)⁶¹, iš viso šalies elektrinės galėtų pagaminti apie 20 TWh⁶². Kaip ir kiti energetikos sektoriai, Lietuvos elektros energetikos sistema sovietiniais metais buvo kuriama bei plėtojama kaip Sovietų Sąjungos Šiaurės Vakarų jungtinės energetikos sistemos sudedamoji dalis. Didžiausios sistemos elektrinės – Lietuvos elektrinė, pastatyta Elektrėnuose aštuntojo dešimtmečio pradžioje, Ignalinos AE, pradėta eksploatuoti devintajame dešimtmetyje, bei Kruonio hidroakumuliacinė elektrinė (HAE), pradėta statyti dar Lietuvai esant Sovietų Sąjungos sudėtyje – buvo skirtos didžiulio regiono, o ne tik Lietuvos poreikiams tenkinti. Lietuvos elektros tinklai yra sujungti su Kaliningrado srities, Baltarusijos bei Latvijos sistemomis, kurios iki šiol yra paraleliai dirbančios (Rusijos) vieningos energetikos sistemos sudedamosios dalys.

Nepriklausomybės laikotarpiu gerokai sumažėjus elektros energijos poreikiams bei jos eksporto lygiui, Lietuvos elektros energetikos sistemoje ėmė dominuoti IAE. Šioje elektrinėje nuo 1992 m. pagaminama daugiau kaip 4/5 viso šalyje suvartojamos elektros energijos kiekio⁶³. Tokią IAE padėtį pirmiausiai lėmė elektros energijos gamybos kaštai, kurie šioje jėgainėje yra nepalyginamai žemesni nei kitose termofikacinėse (Lietuvos, Vilniaus, Kauno, Mažeikių ar Klaipėdos) Lietuvos elektrinėse⁶⁴. Uždarius IAE (o tai greičiausiai įvyks 2004 m. (I blokas) ir 2009 m. (II blokas), kaip jau yra numatyta LR Nacionalinėje energetikos strategijoje bei LR Derybinėje pozicijoje Nr. 14 „Energetika“⁶⁵, didžiausias elektros energijos gamybos krūvis teks Lietuvos elektrinei bei kitoms šiluminėms šalies elektrinėms, kurios naudoja gamtines dujas arba mazutą. Pastarąjį gamina AB „Mažeikių nafta“ arba jį tektų importuoti, tuo tarpu gamtinės dujos, kaip jau buvo minėta, gali būti gaunamos tik iš Rusijos. Beje, Lietuva savo derybinėje pozicijoje „Aplinka“ išsipareigojo nuo 2004 m. nekūrenti mazuto, kurio sieringumas viršija 1 %, o „Mažeikių naftos“ gaminamas mazutas bent jau kol kas neatitinka tokių reikalavimų⁶⁶.

⁶¹ AB „Lietuvos energija“, AB „Lietuvos energija“ akcininkai patvirtino 2002 metų veiklos rezultatus, http://www.lpc.lt/index.php?show_content_id=291&news_id=225, 10 08 2003.

⁶² Miškinis, (note 43) p. 9.

⁶³ *Ten pat*, p. 10.

⁶⁴ *Žr. Ten pat*.

⁶⁵ *Žr. ERK prie LRV, Derybos dėl narystės ES – derybinės pozicijos. Nr. 14 Energetika*, <http://www.euro.lt/showitems.php?TopMenuID=2&MenuItemID=9&ItemID=440&LangID=1>, 15 08 2003.

⁶⁶ *Žr. ERK prie LRV, LR derybinė pozicija „Aplinka“ (22 derybinis skyrius)*, <http://www.euro.lt/showitems.php?TopMenuID=2&MenuItemID=9&ItemID=448&LangID=1>, 15 08 2003. Šiuo metu AB „Mažeikių nafta“ gaminamo mazuto sieringumas yra 2,5 proc. Modernizacijai, kuri leistų gaminti ES standartus atitinkantį mazutą, reiktų apie 1 mlrd. Lt. Tiesa, iki 2008 m. Lietuvos elektrinės dar galės kūrenti AB „Mažeikių nafta“ gamintą mazutą, tačiau tik nedideliais kiekiais, pakaitomis su gamtinėmis dujomis – *žr. Liukaitytė G., „Euroderybininkai nepadėjo „Mažeikių naftai“ Verslo žinios*, 04 02 2002.

Taigi galima teigti, jog dirbanti IAE iš dalies mažina Lietuvos elektros energetikos priklausomybę nuo Rusijos. Nors IAE reikalingą branduolinį kurą gamina tik Rusija, jis nėra tiekiamas nuolat ar be pertraukų, dėl to sumažėja Rusijos galimybė drastiškais priemonėmis (pavyzdžiui, nutraukiant žaliavos tiekimą) trikdyti viso Lietuvos elektros energetikos sektoriaus veiklą. Tačiau uždarius IAE didžiausią suvartojamos elektros energijos kiekį gamins elektrinės, kurios naudoja gamtines dujas, – dėl šios priežasties Rusijos įtaka Lietuvos elektros energetikos sektoriuje išaugs.

Iš visų stambesniųjų šalies elektrinių, be Ignalinos AE:

1) didžiausia šiluminė elektrinė – Lietuvos elektrinė, esanti Elektrėnuose, – gali naudoti gamtines dujas, mazutą ir orimulsiją, tačiau darbui su šiuo kuru, gabenamu iš Venesuelos, yra parengtas tik vienas iš aštuonių elektrinės blokų⁶⁷; šiuo metu Lietuvos elektrinė dirba „budėjimo režimu“, tačiau, uždarius IAE, joje būtų gaminamas didžiausias elektros energijos kiekis;

2) Kauno šiluminė elektrinė – gali naudoti gamtines dujas ir mazutą, tačiau 2003 m., ją įsigijus „Gazprom“ vadovaujamam konsorciui, greičiausiai naudos vien dujas;

3) Mažeikių šiluminė elektrinė – gali naudoti gamtines dujas ir mazutą;

4) Vilniaus šiluminė elektrinė – šiuo metu gali naudoti gamtines dujas ir mazutą; svarstomos galimybės ateityje kūrenti ir dalį orimulsijos⁶⁸.

Kai kuriuose Lietuvos elektros energetikos sektoriaus objektuose Rusijos įtaka yra tiesioginė: pavyzdžiui, 2003 m. „Gazprom“, UAB „Dujotekana“ ir „Clement Power Venture“ konsorciumas įsigijo Kauno termofikacinę elektrinę⁶⁹. Kituose, dar tik numatomuose privatizuoti, objektuose Rusijos kompanijos taip pat turi interesų: tarp galimų pretendentų į pelningai dirbančių Rytų bei Vakarų skirstomųjų tinklų, Lietuvos elektrinės, Kruonio HAE, galinčios būti Rusijos elektros sistemos reguliatoriumi, taip pat Mažeikių elektrinės valdytojus yra minimi Rusijos koncernas „JES Rossii“, naftos kompanija „Jukos“, kitos su rusišku kapitalu susijusios bendrovės⁷⁰.

Ypatinę dėmesį Lietuvos rinkai rodo Rusijos koncernas RAO „JES Rossii“ – vertikalčiai ir horizontalčiai integruota natūrali monopolija Rusijos elektros energetikos sektoriuje, kuriai vadovauja įtakingiausiems Rusijos vidaus politikoje asmenims priskiriamas „oligarchas“ A. Čiubais. Koncerno dukterinė įmonė „Inter RAO JES“ nuo 2000 m. faktiškai kontroliuoja lietuviškos elektros energijos eksportą į Baltarusiją ir Kaliningrado sritį. 2002 m. kovo mėn. Lietuvos pusė įsipareigojo su šia bendrove bendradarbiauti iki IAE uždarymo. Taigi šalies elektros sektoriuje buvusios verslo nišos, kuriose Lietuva turėjo tam tikrą pranašumą Rusijos atžvilgiu (pavyzdžiui, Kaliningrado sritis neturi galimybių elektros energija apsirūpinti kitaip, kaip tik importuoti ją iš Lietuvos), buvo perduotos Rusijos kompanijos kontrolei. Nors dominavimas elektros energijos eksporto rinkoje („Inter RAO JES“ tenka 84 % viso Lietuvoje pagamintos elektros energijos eksporto⁷¹) nereiškia, jog ši bendrovė Lietuvos elektros sektoriuje perims ir kitų verslų kontrolę, visgi reikia pripažinti, jog tokia „Inter

⁶⁷Penki kontinentai online, *Orimulsija ar dujos?*, <http://www.penki.lt/Article.asp?Lang=L&ArticleID=5484>, 25 08 2003.

⁶⁸Žr. ELTA, „Vilniaus energija“ rengia orimulsijos naudojimo studiją, 13 11 2002.

⁶⁹BNS, *Pasirašyta Kauno elektrinės pardavimo sutartis*, 31 03 2003.

⁷⁰Žr. Damauskas Ž., „Rusijos energetikai braunasi į Lietuvą“, *Lietuvos rytas*, 19 09 2002; Markevičienė E., „Elektros tinklų privatizavimas gali užsitęsti“, *Lietuvos žinios*, 16 06 2003.

⁷¹BNS, *Pernai elektros energijos eksportas išaugo 63,4 proc. (papildytas)*, 03 01 2003.

RAO JES“ veikla leidžia jai sukaupiti privatizacijai reikalingus finansinius išteklius bei suteikia santykinį pranašumą kitų kompanijų atžvilgiu, kurios ateityje galbūt bandys dalyvauti numatytų objektų privatizavime, tačiau, skirtingai nei „Inter RAO JES“, neturės nei darbo Lietuvos rinkoje patirties, nei formalių bei neformalių kontaktų.

Be to, panašiai minėtoji Rusijos kompanija elgėsi ir kitose posovietinėse šalyse – Moldovoje, Armėnijoje, Azerbaidžane: pirma įsitvirtino elektros energijos eksporto versle, o vėliau dalyvavo ir privatizuojant šių šalių elektros perdavimo tinklus bei elektrines⁷². „Inter RAO JES“ skelbia ateityje sieksianti plėsti savo veiklą į Vidurio ir Rytų Europą, Balkanų šalis⁷³.

Dar 1997 m. buvo pradėtas svarstyti Lietuvos ir Lenkijos elektros tinklų sujungimo projektas („elektros tiltas“), kurio dėka Lietuva galėtų sumažinti savo elektros energetikos sektoriaus priklausomybę nuo Rusijos apskritai, priklausomybę nuo eksporto į rusiškas rinkas, padidinti sektoriaus įmonių efektyvumą bei turėtų galimybę, esant reikalui (pavyzdžiui, uždarius IAE), perteklinę elektros energiją importuoti iš Lenkijos, Vakarų Europos. Tačiau pirminės projektų studijos buvo rengiamos dar tuomet, kai nebuvo planuojama IAE uždaryti anksčiau techniniuose projektuose nustatyto laiko. Situacijai pasikeitus, „elektros tilto“ projektas buvo beveik užmirštas ir iš naujo aktualizuotas tik 1999–2002 m., atsiradus galimybėms projekto įgyvendinimui gauti ES paramą. Visa projekto vertė – apie 1,4 mlrd. Lt, įgyvendinimo trukmė – 6–7 metai. Ekspertų apskaičiavimais, projektas atsipirktų tik tuo atveju, jeigu apie 61 % jo vertės būtų gauta iš ES kaip neatlygintina parama⁷⁴. Tačiau elektros tilto statybos gali užtrukti dėl Lenkijos pusės abejingumo. Lenkijoje elektros energijos yra perteklius, ši šalis pati yra suinteresuota pagamintą elektros energiją eksportuoti į Slovakiją ir kitas Vakarų Europos valstybes. Pastačius tiltą, ji būtų priversta į savo elektros energijos eksporto rinką įsileisti konkurentus.

Bet kuriuo atveju, net jei projektas bus realizuotas, Lietuvos elektros energetikos sektoriuje Rusijos įtaka išliks – ir dėl gamtinių dujų, kurias importuoti galima tik iš Rusijos, dominavimo elektros energijos gamyboje, ir dėl gerokai mažesnės Rytuose pagamintos elektros energijos (jeigu ateityje Lietuvai tektų ją importuoti dėl nepakankamų galių) kainos. Pavyzdžiui, Baltarusija savo reikmėms per tarpininkę „Inter RAO JES“ elektros energiją perka iš IAE, tuo tarpu savo šalies elektrinėse pagamintą elektros energiją per tą pačią operatorę – Rusijos bendrovę „Inter RAO JES“ – eksportuoja į Lenkiją, nes taip esą labiau apsimoka⁷⁵. Suprantama, jog nei Rusija, nei Baltarusija nėra suinteresuotos, kad Lietuva pati turėtų galimybę tiesiogiai eksportuoti elektros energiją į Vakarų rinkas, o minėtas pavyzdys tik iliustruoja, kokį ekonominį spaudimą dėl lietuviškos elektros energijos eksporto kainos į Rytų rinkas sugeba daryti „Inter RAO JES“, turinti norų įsitvirtinti pelningiausiuose Lietuvos elektros energetikos sektoriaus objektuose. Atsižvelgiant į tai, įvertinant nepakankamą Lenkijos pusės suinteresuotumą elektros tilto statyba bei labai abejotinas šalies galimybes artimiausiais metais išvengti priklausomybės nuo gamtinių dujų tiekimo iš Rusijos, galima teigti, kad Lietuvos elektros energetikos sektoriaus priklausomybė nuo Rusijos, uždarius Ignalinos AE, tik didės.

⁷² *Ž.* Наш ответ „Чемберлену“? http://www.dnestr.ru/articles/art_0502_01.htm, 17 08 2003; *Куда потекут финансовые потоки Армянской АЭС?* <http://www.diasp.ru/news/armeny/arc1-2003.shtml>, 17 08 2003 ir kt.

⁷³ *Ž.* „Анатолий Чубайс намерен объединить Россию и Европу“, *Независимая газета*, 28 03 2002.

⁷⁴ *Ž.* Damauskas *Ž.*, „Atgaivinama elektros tilto į Vakarus idėja“, *Lietuvos rytas*, 05 10 2002.

⁷⁵ *Electricity and Heat Market*, http://www.rao-ees.ru/en/business/report2002/9_4.htm, 17 08 2003.

Išvados

Apibendrinant galima teigti, jog energetiniu požiūriu Lietuva yra priklausoma nuo Rusijos. Galimybės sumažinti šią priklausomybę yra minimalios, ir tai yra vertintina kaip reali grėsmė šalies nacionaliniam saugumui. Atlikta Lietuvos gamtinių dujų, naftos bei elektros energetikos sektorių funkcionavimo analizė leidžia išskirti bent porą Lietuvos energetinės priklausomybės nuo Rusijos aspektų:

1) struktūrinė priklausomybė nuo energetinių žaliavų iš Rusijos tiekimo – tokią priklausomybę gamtinių dujų bei elektros energetikos sektoriuose sąlygoja iš sovietinio laikotarpio paveldėta vamzdynų sistema arba sovietinėse energetikos objektų statybose naudotos technologijos (pavyzdžiui, RBMK reaktoriai), šiandien suteikia visišką priklausomybę nuo žaliavų tiekimo iš Rusijos;

2) valingais stambiausių Rusijos kompanijų ir / ar jų satelitinių įmonių veiksmais „laimėta“ svarbių rinkų ar verslų kontrolė (pavyzdžiui, gamtinių dujų pardavimo rinkos kontrolė, kurią „Gazprom“ realizuoja per savo tarpininkę Lietuvoje – bendrovę „Dujotekana“, „Jukos“ dominavimas naftos tiekimo į Lietuvą, perdirbimo, eksporto ir netgi mažmeninės degalų prekybos rinkoje, „Inter RAO JES“ ilgalaikis įsitvirtinimas šalies elektros energijos eksporto versle ir pan.).

Pirmoji, t. y. struktūrinė, šalies energetikos sektoriaus priklausomybė nuo Rusijos kelia grėsmę šalies saugumui todėl, jog priklausomos šalies ekonomika bei socialinis stabilumas tampa ypač pažeidžiami galimų techninių incidentų atveju (pavyzdžiui, kilus avarijai vamzdynuose, kuriais energetiniai išteklių yra transportuojami į Lietuvą) arba dėl galimo manipuliavimo tokia priklausomybe (žaliavų tiekimu, jų kaina) politiniais tikslais.

Antroji, specialiai kuriama ar didinama, Lietuvos energetikos priklausomybė nuo Rusijos kelia grėsmę šalies nacionaliniam saugumui dėl to, kad tam tikrose energetikos sektoriaus nišose įsitvirtinusios Rusijos kompanijos įgyja santykinę pranašumą kitų kompanijų atžvilgiu ir vėliau gali tuo pasinaudoti ne tik privatizuojant stambiausius šalies energetikos sektoriaus objektus ir tiesiog formalizuojant savo įtaką Lietuvos energetikos sektoriuje, bet ir sprendžiant dėl šalies energetinę nepriklausomybę potencialiai galinčių padidinti projektų realizavimo (kitais tariant, gali tiesiogiai ar netiesiogiai stabdyti Rusijai nenaudingų projektų įgyvendinimą, pavyzdžiui, Lietuvos – Lenkijos tilto statybą, Lietuvos dujotiekių sistemos jungimą su Europos Sąjungos dujotiekių sistema ir t. t.). Tokia grėsmė yra visiškai reali, atsižvelgiant į pastaraisiais metais Rusijos užsienio politikoje vis didėjančių ekonominių svertų svorį bei besiplėtojančią režimo ir šalies energetinių kompanijų bendradarbiavimą, siekiant Rusijos nacionalinių interesų įgyvendinimo.

Iki šiol Lietuva patyrė tik vieną tokio Rusijos ir jos stambiausių energetikos sektoriaus įmonių bendradarbiavimo atvejį, kai spaudimo šaliai motyvai buvo politiniai, o kartu šalies ekonomikai buvo padaryta dar ir žala. Tai – AB „Mažeikių nafta“ privatizavimo laikotarpiu „Lukoil“ vykdyta ekonominė „blokada“ Lietuvos naftos bendrovės atžvilgiu. Nors tokie manipuliavimo energetine šalies priklausomybe politiniais tikslais atvejai nėra dažni, Rusijos užsienio politikoje jų vis dėlto galima aptikti, o tai dar labiau aktualizuoja Lietuvos energetinės priklausomybės nuo Rusi-

jos keliamą grėsmę šalies nacionaliniam saugumui.

Be to, Lietuvos nacionaliniam saugumui pavojingi yra ne tik tiesioginiai ar netiesioginiai Rusijos (kompanijų) bandymai įsitvirtinti Lietuvos energetikos sektoriuje, bet ir alternatyvių projektų, kurie mažina santykinį Lietuvos pranašumą Rusijos atžvilgiu, įgyvendinimas, pavyzdžiui, Primorsko terminalo statyba, dėl kurios Lietuvoje esančio Būtingės naftos terminalo patrauklumas Rusijos kompanijoms santykinai sumenko.

Nacionalistinių pažiūrų ir geoekonominio mąstymo dominavimas Rusijos užsienio politikoje yra tam tikras „pavojaus signalas“ energetiniu požiūriu nuo šios šalies priklausomoms valstybėms. Grėsmių, kurias energetinė priklausomybė kelia šalies nacionaliniam saugumui, faktiškai nesumažina netgi išorinės „kietojo“ ar „minkštojo“ saugumo garantijos, kurias priklausoma valstybė (šiuo atveju Lietuva) gaus visateisės narystės NATO bei ES atveju.